

**ARQUEOLOGIA DELS OBJECTES
QUOTIDIANS: LA CERÀMICA A MÀ DE
LA PENYA DEL MORO**

Joaquim Folch i Soler

La Peña del Moro, Sant Just Desvern, vint anys de recerques

Les excavacions al poblat ibèric de la Peña del Moro s'iniciaren l'any 1972. Ara fa, doncs, vint anys. Els resultats dels treballs d'investigació s'han anat donant a conèixer per mitjà de diverses publicacions i, entre elles, en números anteriors de la present Miscel·lània (Ballbé i altres, 1989; Barberà, 1990). Tan sols recordarem, doncs, alguns aspectes del jaciment per situar el lector en l'espai i el temps al qual ens referirem.

El poblat de la Peña del Moro comença la seva vida cap als inicis del segle VI aC: el segle de Cirus de Pèrsia, dels tirans grecs, de la Fundació d'Empúries. L'assentament és habitat fins a les darreries del segle IV, l'època en què els generals d'Alexandre el Gran es reparteixen el seu imperi. Tan sols sembla registrar-se un buit cronològic vers el primer quart del segle V aC.

Els pobles que llavors habitaven el que ara és Catalunya formaven part del que anomenem «món ibèric». M. Tarradell ha definit els íbers com un «satèl·lit del món clàssic», és a dir, que des de la seva posició geogràfica marginal respecte als grans focus de cultura (grecs, fenicis, etruscs), participava de la seva influència sense perdre els seus trets culturals propis.

Els íbers de la Peña del Moro es dedicaven a l'agricultura, la ramaderia, l'artesanat (com ara la metal·lúrgia o el teixit) i el comerç, a més realitzaven intercanvis amb els mercaders estrangers que desembarcaven a l'antic estuari del Llobregat.

La fabricació de terrissa a mà: una tècnica mil·lenària

Els íbers foren la primera cultura indígena de les nostres terres que va utilitzar la ceràmica a torn de forma usual. Per a les gents de la Peña del Moro era un tipus d'utilatge plenament corrent. Però, per a determinats usos, els íbers varen preferir continuar fabricant els recipients a mà, seguint una tècnica molt anterior a la formació de la cultura ibèrica.

Els orígens de la terrisseria al Baix Llobregat, cal cercar-los al voltant de quatre mil anys abans de la fundació del poblat al qual ens referim, és a dir, durant el cinquè mil·lenni abans de la nostra era. S'han trobat restes d'aquests primers vasos ceràmics a les coves de Montserrat (Collbató), a la cova de Can Sadurní (Begues), a la cova de l'Or de Santa Creu d'Olorda (Molins de Rei) i a d'altres indrets de la comarca (Villalba, Blasco, Edo, 1989). Durant molts segles l'única tècnica terrissera fou la fabricació a mà, i s'introduí l'ús del torn durant el procés de formació de la cultura ibèrica.

Figura 1. Dona fent atuells de terrissa a mà.

Al poblat de la Penya del Moro, segons el recompte de fragments de vora, la major part dels atuells emprats eren fabricats a mà, tant als inicis com al final de la vida del poblat (Folch, inèdit).

Com s'elaborava la ceràmica feta a mà

El primer pas del procés de fabricació de terrissa és l'extracció de l'argila del terror, que sens dubte era molt pròxim al poblat. L'argila era mòlta fins a ésser reduïda a pols. La «pasta» es preparava barrejant l'argila mòlta amb aigua, afegint-hi una certa quantitat de sorra o pedra esmicolada molt fina. Aquest darrer component és l'anomenat «desgreixant», que tenia la funció d'evitar l'esquerdament de la peça durant la cuita. A la Penya del Moro el desgreixant era quasi sempre compost per llicorella esmicolada. La massa d'argila, aigua i desgreixant es pastava, possiblement amb peus i mans, fins a constituir una pasta uniforme i plàstica. Un cop preparada la pasta es procedia a

«muntar» la peça. Atès que no s'emprava el torn, la peça es muntava sobre una superfície que es pogués bellugar, com una llosa, una fusta o una pell, per poder moure la peça segons com convingués a l'artesà. Versemblantment, els vasos a mà de la Penya del Moro es muntaven mitjançant tires d'argila («colomins») sobreposades i pujant en espiral (fig. 1). És difícil, però, determinar aquest aspecte amb seguretat, atès que aquest mètode no deixa traces evidents.

Un cop muntada la peça, la superfície del vas podia rebre diversos tractaments: allisat, brunyit, «raspallat». Es procedia també a la decoració aprofitant que la pasta era encara tendra i s'hi podien practicar incisions, impressions, etc. Més endavant tornarem a referir-nos als acabats i les decoracions.

Figura 2. Preparació de l'apilament de peces i llenya.

Un cop les peces tenien l'aspecte desitjat, es deixaven assecar. El següent pas era la culminació de tot el procés de treball: la cuita. Les peces fetes a mà no eren cuites en

forns de graella i volta, sinó mitjançant una tècnica més primitiva. Seguint uns procediments que ja en època ibèrica eren mil·lenaris, les peces eren aplicades a l'aire lliure i recobertes de llenya (fig.2). Reproduïm tot seguit la descripció d'aquesta tècnica segons un arqueòleg que ha fet fornades experimentals amb aquest sistema:

«Sobre una lleu depressió al terra es disposen els recipients els uns sobre els altres de manera que els més fràgils siguin al centre i tots girats cap per avall, amb la boca servint de base. Llavors la llenya es disposa tot al voltant. Primer llenya petita, després branques curtes horitzontals amb altres de verticals més grans fins a formar un apilament que englobi tota la ceràmica, fent-la totalment invisible. Llavors es procedeix a encendre la llenya amb compte, a tota la perifèria de l'apilament. El foc no ha d'arribar al centre sinó més tard: la flama no ha d'entrar en contacte amb la ceràmica fins que s'hagi aconseguit una temperatura bastant alta.» (fig.3) (Arnal, 1972).

La major presència de fum al principi de la cocció afavoreix una cocció reductora (que produeix unes coloracions grises i negres), mentre que, cap al final de la cuita, la major ventilació produeix una atmosfera oxidant (que afavoreix les coloracions rogenques). Per això als vasos a mà de la Penya del Moro el més corrent és observar-hi diferents tons o colors a diferents indrets del mateix vas, o que les parets presentin un tall format per capes de diversos colors.

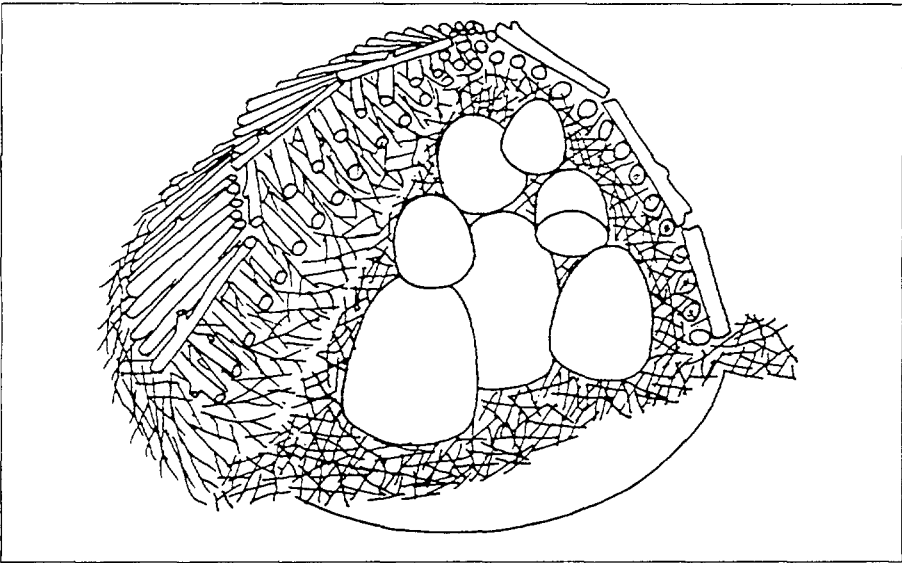

Figura 3. Estructura de l'apilament d'atuells i llenya, dissenyats per a la cocció.

Qui fabricava els atuells fets a mà?

Aquesta pregunta, de moment, sols es pot contestar com a hipòtesi. Tanmateix, l'objectiu final de l'arqueologia no és conèixer les runes sinó l'ésser humà, i cal que ens plantejem qüestions que superin el mer estudi dels materials.

A diferència de la terrissa a torn, que es produïa massivament i entrava en els circuits de comerç, fins i tot de llargues distàncies, les peces fetes a mà es fabricaven en el si de cada comunitat i era rar que sortissin del seu lloc de producció, atès el seu escàs valor i la seva poca utilitat com a envasos de transport.

Les dades etnogràfiques recollides arreu del món (Marcet, 1980) assenyalen que eren les dones les encarregades de fabricar els vasos a mà. La fabricació de recipients a torn, en canvi, ha estat tradicionalment una tasca masculina. Les tècniques tradicionals, doncs, es transmetien probablement de mares a filles. Més difícil és esbrinar si cada llar s'autoproveïa d'atuells o si hi havia algun tipus d'especialització.

Les formes i les funcions dels vasos a mà de la Peña del Moro

- Les urnes (fig.5)

Anomenem «urnes» un grup de recipients d'alçada superior a l'amplada, amb base plana i panxa suaument corbada, amb un perfil ovoide que recorda la forma d'un barril. Les vores són més o menys exvasades segons les variants. Són molt característiques d'aquest jaciment les vores amb llavi regruixit, elaborades mitjançant la tècnica de girar la vora cap enfora i enganxar-la a la paret exterior. Tot i que les urnes són els vasos més grans del repertori conegut a la Peña del Moro, no els podem qualificar com a «grans recipients», atès que la major part dels recipients no ultrapassa els 15cm de diàmetre a la boca.

La major part dels vasos a mà de la Peña del Moro es poden classificar com a urnes (entorn del 65% durant el segle VI aC i prop del 85% entre la fi del segle V aC i a la fi del segle IV aC). Les variacions observables al llarg de la història del jaciment es documenten principalment en la decoració, a la qual ens referim més endavant.

La funció d'aquest tipus de vasos és, segons la major part dels investigadors, la de recipients de cuina, com a olles d'anar al foc. El manteniment dels hàbits culinaris tradicionals va motivar que malgrat la introducció de la terrissa a torn, les olles de cuina es continuessin fabricant a mà durant segles, pràcticament fins a la plena romanització.

- Les tapadores (fig.5)

Classifiquem com a tapadores les peces amb aspecte de plat molt obert, amb les parets rectes o lleugerament corbades, i amb un agafador que sol presentar forma de botó. El diàmetre de les peces oscil·la correntment entre els 11 i 18 cm, s'ajusta per tant a les dimensions de la major part de les urnes.

Les tapadores són una forma abundant durant el segle VI aC (constitueixen el 22%) mentre que a la fase recent del poblat tan sols representen el 8%. Cal prendre aquests percentatges amb precaució, atesa la dificultat per diferenciar els plats de les tapadores quan es tracta de classificar fragments.

La funció d'aquestes peces és la de cobrir les urnes, principalment durant la cocció dels aliments.

- Els plats i els bols (fig.6)

Els plats i els bols componen el grup del que anomenem «recipients oberts», per la seva obertura superior a l'alçada del vas. Segons el perfil els podem classificar en vasos tronco-cònics (de parets rectes) o en vasos de parets corbades (en forma de semiesfera o casquet d'esfera). Durant la primera fase del jaciment, els plats i els bols componen un grup d'una certa presència dins del repertori de formes (representen el 12%). Posteriorment, però, a causa de la major implantació dels vasos a torn i de les vaixelles fines d'importació, aquest grup quedarà reduït al 5%.

Pel que fa a la funció dels «recipients oberts», es pot atribuir un ús individual als vasos més petits, com a copes per beure, i un ús col·lectiu per als de major mida, com a recipient per a la presentació dels aliments.

- Formes menys freqüents (fig.4)

A les formes que hem descrit pertanyen la gran majoria dels vasos a mà del jaciment, però també es documenten altres formes que, tot i ésser rares, són interessants per diversos conceptes. Aquest és el cas de les tasses, els vasos carenats, els vasets de vora exvasada i superfície brunyida (solament documentats durant la fase antiga), o les imitacions en ceràmica a mà de formes pròpies de la ceràmica ibèrica a torn o de la ceràmica ibèrica. També s'han trobat vasets de mida petita, que podríem considerar-los «vasets de fireta», que en algun cas reproduïxen fidelment, en miniatura, les característiques de les urnes.

Les decoracions i els acabats

De totes les formes que hem esmentat, tan sols les urnes són objecte d'algun tipus de decoració. L'ornamentació de les urnes és sempre molt senzilla: la zona decorada és gairebé sempre el contacte coll-panxa, no és tan freqüent en el llavi, i en pocs casos en el coll o la planxa.

Durant la primera fase del jaciment la decoració consisteix sempre en un cordó d'argila aplicat a la paret del vas, que separa el coll de la panxa. Sobre aquest cordó, encara tendre, s'efectuen impressions amb el dit o amb algun instrument, o bé s'hi practiquen incisions regulars. Durant aquesta primera fase, en alguns casos, es registren incisions sobre el llavi o aplicacions de cordons just sota el llavi en posició vertical sobre el coll o la panxa.

Durant la segona fase del poblat la decoració de les urnes és encara més simple. Es limita pràcticament als cordons aplicats a la separació coll-panxa, incisos o impresos, o bé senzillament es practica una línia d'incisions o impressions directament sobre la paret del vas, sense aplicar-hi un cordó. Les decoracions sobre el llavi perduren, però són molt escadusseres (fig.7).

Pel que fa als acabats de la superfície, predominen els allisats de mitjana qualitat, sense arribar a aconseguir aspecte de lluentor. Cal diferenciar el cas de les urnes: la panxa d'aquests vasos és intencionadament rugosa, probablement perquè la peça es pugui subjectar fermament. Per aconseguir això, la paret es deixa sense allisar, es «raspalla» amb un instrument amb punxes o bé rep algun tipus de tractament per augmentar l'aspror. El coll de la peça, en canvi, sempre és allisat, excepte en algun cas en què el coll és raspallat amb una finalitat estètica (els «raspallats» del coll sempre són més regulars i acurats que els de la panxa).

Les ceràmiques a mà com a font de dades històriques

Quines dades, quina informació es pot treure de l'estudi d'aquests materials?. Certament, no podem demanar a uns fragments de terrissa casolana el mateix que demanariem a una gerra grega pintada, a un tresoret de monedes o a una peça escultòrica.

Les ceràmiques a mà no «viatjaven», ja que cadascú es fabricava la que necessitava. No podem, per tant, obtenir informació sobre rutes de comerç i contactes culturals a llarga distància.

D'altra banda, la ceràmica ibèrica a mà està sotmesa a un rígid conservadorisme estilístic, la qual cosa vol dir que una mateixa forma d'urna pot haver-se fabricat amb diversos segles de marge.

Per això les ceràmiques ibèriques fetes a mà no són gaire útils a l'hora d'intentar datar els jaciments, de saber a quina època pertanyen...

En vista d'aquests inconvenients, de quin tipus són els coneixements que en podem obtenir?

En primer lloc, sobretot els jaciments ibèrics més antics, ens informen sobre l'origen remot de la gent que la va fabricar. Concretament, els vasos de la Penya s'assemblen molt a les ceràmiques de la Primera Edat del Ferro de les comarques properes, la qual cosa vol dir que la població de la Penya del Moro era, almenys majoritàriament, autòctona. És a dir, no provenien d'una migració d'origen llunyà, com abans es deia dels ibers.

Un altre tipus d'informació interessant la podem obtenir comparant els materials de la Penya del Moro amb els dels jaciments dels voltants i de les comarques veïnes. Atès que, com s'ha dit, la ceràmica a mà no és objecte de comerç, si trobem poblats amb ceràmiques a mà semblants caldrà cercar una explicació a aquesta semblança. Ens podem plantejar, doncs, una hipòtesi: si acceptem que la fabricació de ceràmica a mà era una tasca exclusivament femenina, és possible que l'intercanvi matrimonial entre assentaments afavoreixi la unitat de la tipologia ceramista. Seria possible, doncs, resseguir la xarxa d'aliances entre comunitats mitjançant l'anàlisi de les ceràmiques a mà. Aquest argument, però, és una hipòtesi que caldria contrastar després d'obtenir un gran volum d'informació d'un gran nombre de jaciments.

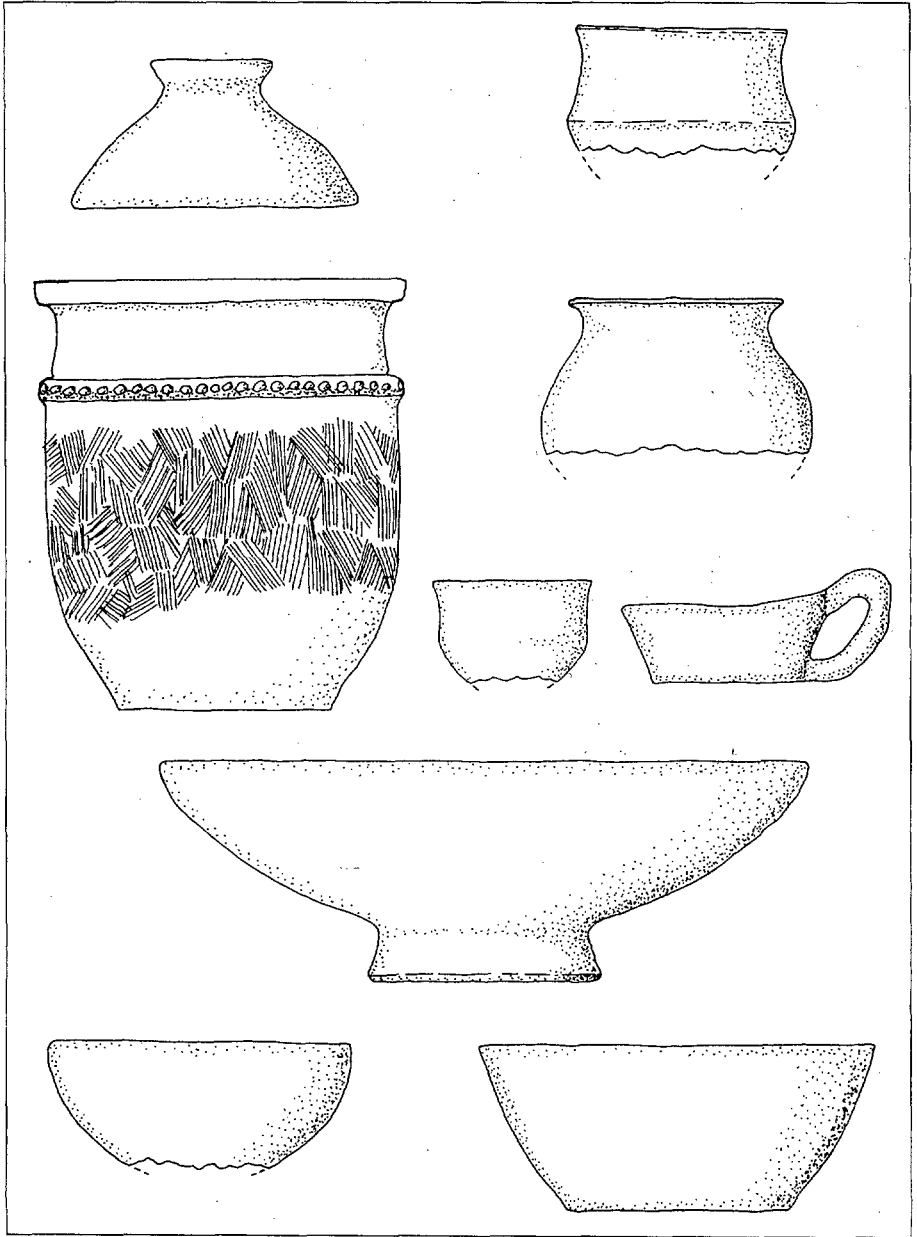

Figura 4. Repertori de formes de ceràmica a mà que es documenten a la fase recent de la Penya del Moro (s. IV a C).

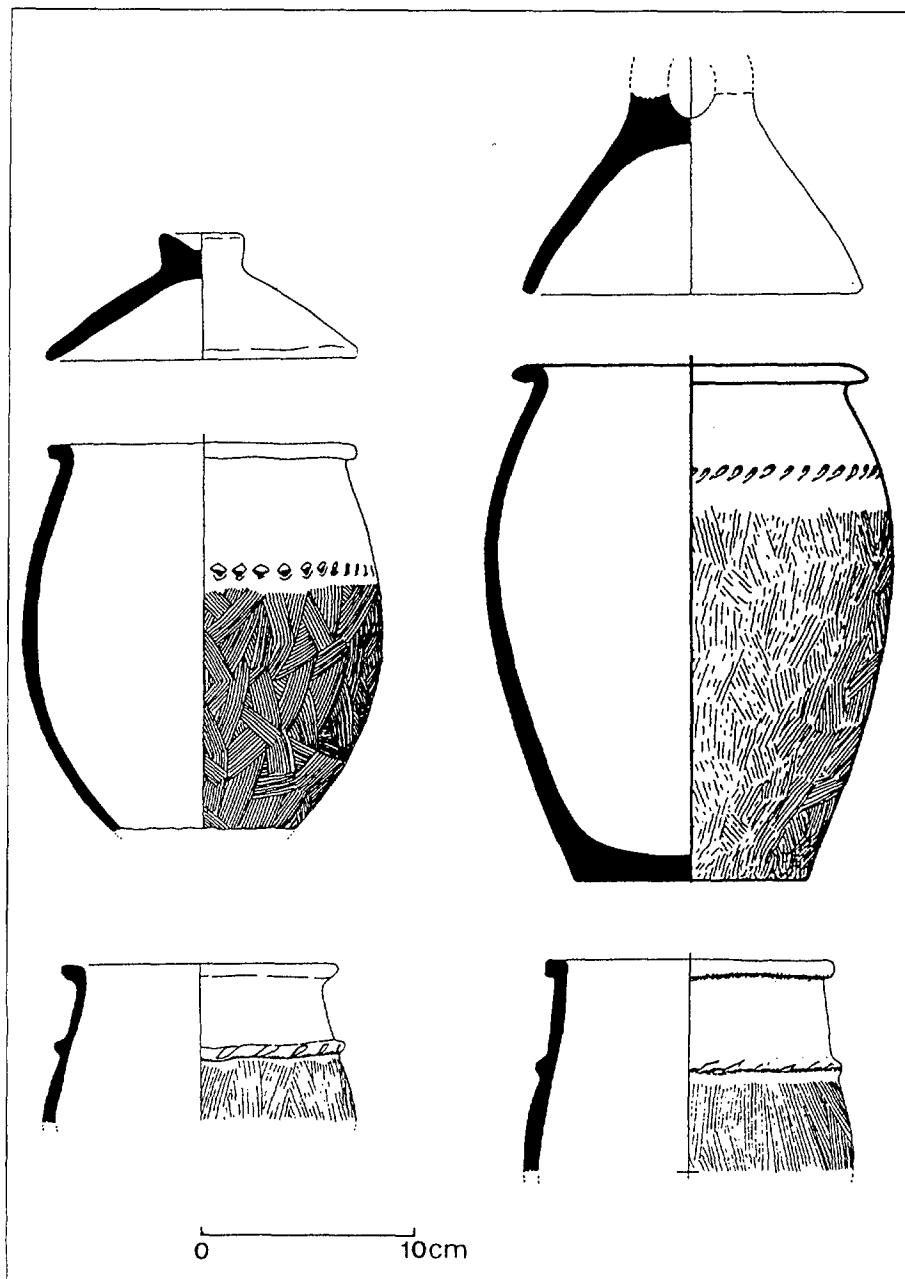

Figura 5. Perfil de tapadores (a dalt) i urnes (a baix). (Dibuixos: J. Barberà).

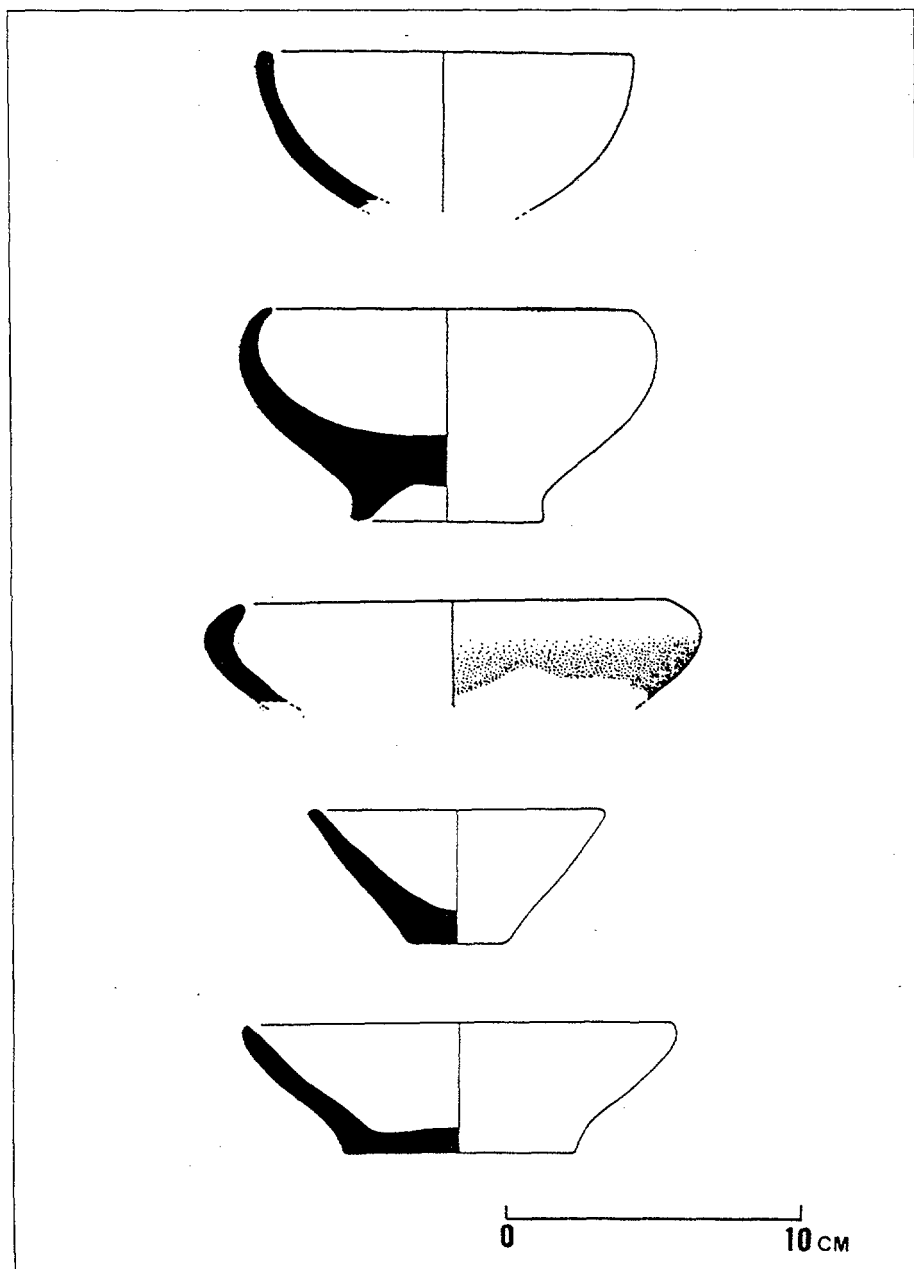

Figura 6. Perfil de bols i plats. (Dibuixos: J. Barberà).

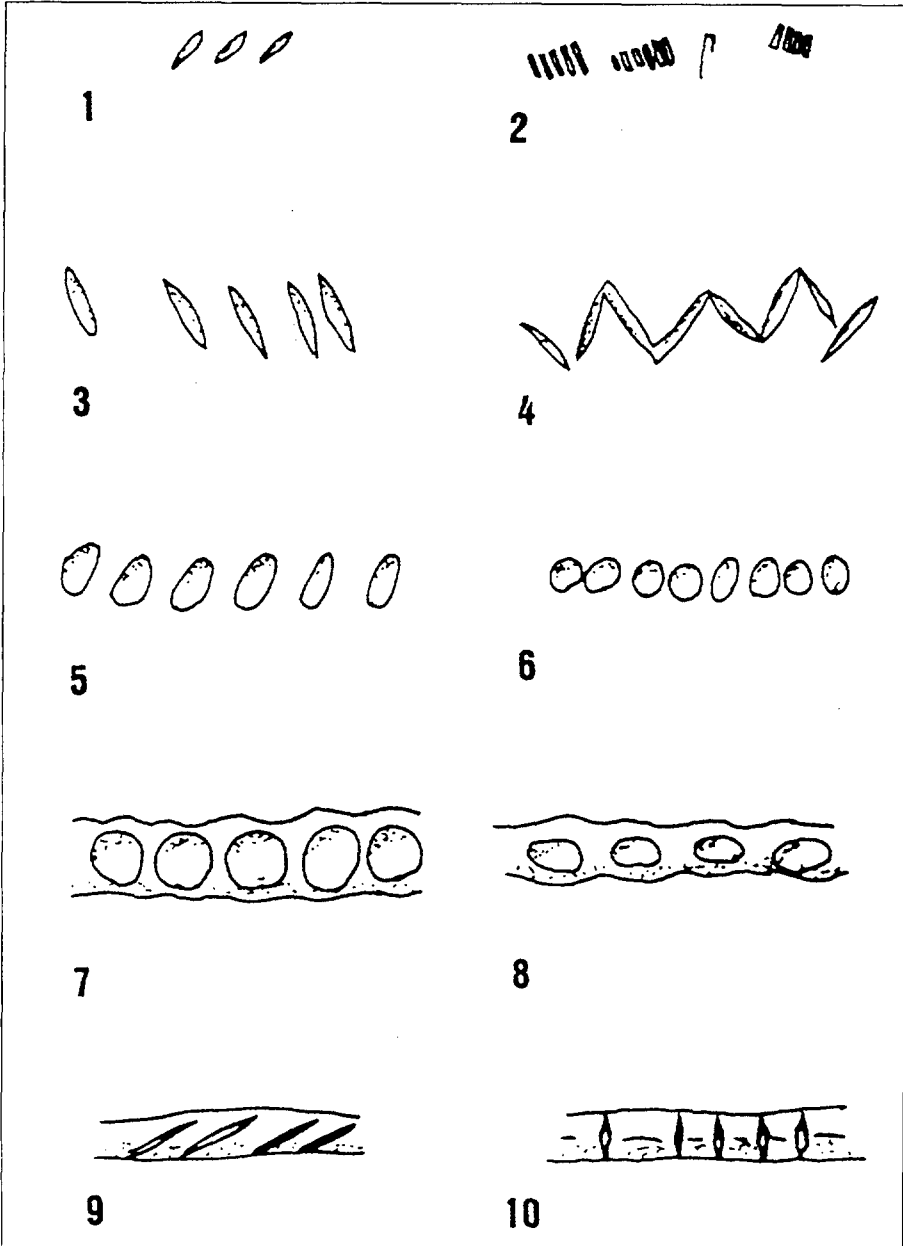

Figura 7. Decoracions sobre l'espatlla de les urnes. Incisions i impressions sobre la paret del vas (núm. 1 al 6) i sobre cordó aplicat (núm. 7 a 10).

Bibliografia

- ARNAL, G.B. (1972): «*Étude des cuissons dans la technologie céramique*», a Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie, núm. 21, pp 187-190.
- BALLBE, X.; BARBERA, J.; FOLCH, J.; GUASCH, D.; MENENDEZ, X.; MIRO, C.; MIRO, M.T.; MIRO, N.; MOLIST, N.; SOLIAS, J.M. (1989): «*Les darreres excavacions a la Penya del Moro*», a Miscel·lània d'Estudis Santjustencs I, Centre d'Estudis Santjustencs, Sant Just Desvern, pp 63-70.
- BARBERA, J. (1990): «*Puntualitzacions sobre el poblat ibèric de la Penya del Moro*», a Miscel·lània d'Estudis Santjustencs II, Centre d'Estudis Santjustencs, Sant Just Desvern, pp 13-25.
- FOLCH, J. (inèdit): «*La ceràmica a mà del poblat ibèric de la Penya del Moro*», Tesi Llicenciatura, llegida a la Universitat de Barcelona el 1991.
- MARCET, R.(1980): «*Algunes consideracions sobre l'art de la terrissa*», a Informació Arqueològica, núm. 32, gener-abril 1980, pp. 15-17.
- VILLALBA, M.J., BLASCO, A., EDO, M.(1989): «*La Prehistòria al Baix Llobregat. Estat de la qüestió*», a I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, Castelldefels 1989, Pre-actes, Vol. II, pp. 7-41.